

YOSH OILALARDAGI NIZOLARDA XULQ-ATVOR STRATEGIYALARI NAMOYON BO'LISHIGA TA'SIR ETUVCHI IJTIMOYIY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Ikramova Kamola Shavkatovna

“Oila va xotin-qizlar” ilmiy-tadqiqot instituti tayanch doktoranti (PhD)

Annotatsiya: Maqola yosh oilalarda turmush, oilaviy hayot davrida yuzaga keladigan nizolarni o'rganish muammosiga hamda yosh oilalardagi nizoli vaziyatlarda xulq-atvor strategiyalari namoyon bo'lishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar tahliliga bag'ishlangan. Nizolarning tuzilishi, asosiy turlari va sabablari ko'rib chiqiladi. Oilaviy nizolarni hal qilish strategiyalariga e'tibor beriladi. Shuningdek, yetakchi oilaviy munosabatlarni o'rganish asosida olib borilgan tadqiqotlar natijalari qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: oila, nikoh, oilaviy nizolar, nizo, qadriyatlar, ajrim, xulq-atvor strategiyalari, nizo prevensiyasi.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ВОЗНИКНОВЕНИЕ ПОВЕДЕНЧЕСКИХ СТРАТЕГИЙ ПРИ КОНФЛИКТАХ В МОЛОДЫХ СЕМЬЯХ

Икрамова Камола Шавкатовна.

Докторант (PhD) Научно-исследовательский института «Семья и женщина»

Аннотация: Статья посвящена проблеме изучения конфликтов, возникающих в брачно-семейной жизни в молодых семьях, а также анализу социально-психологических факторов, влияющих на проявление поведенческих стратегий в конфликтных ситуациях в молодых семьях. Рассмотрены структура, основные виды и причины конфликтов. Особое внимание уделяется стратегиям разрешения семейных конфликтов. Также сравнительно анализируются результаты исследований, проведенных на основе изучения ведущих семейных отношений.

Ключевые слова: семья, брак, семейные конфликты, конфликт, ценности, разрешение, поведенческие стратегии, превенция конфликтов.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FACTORS AFFECTING THE APPEARANCE OF BEHAVIORAL STRATEGIES IN CONFLICTS IN YOUNG FAMILIES

Ikramova Kamola Shavkatovna

Doctoral student (PhD) of the Scientific Research Institute «Family and Women»

Abstract: The article is devoted to the problem of studying conflicts that arise during marriage and family life in young families, and to the analysis of socio-psychological factors affecting the manifestation of behavioral strategies in conflict situations in young families. The structure, main types and causes of conflicts are considered. Emphasis is placed on family conflict resolution strategies. Also, the results of research conducted on the basis of the study of leading family relations are comparatively analyzed.

Key words: family, marriage, family conflicts, conflict, values, resolution, behavioral strategies, conflict prevention.

Kirish (Introduction). So'nggi yillarda jamiyatda sodir bo'layotgan iqtisodiy va ijtimoiy o'zgarishlar jamiyatning barcha sohalariga ta'sir ko'rsatdi. Oila ijtimoiy institut sifatida nafaqat jamiyat barqarorligini ta'minlaydi, balki u bilan birga yangilanish va o'zgarishlarga moslashib rivojlanadi. Boshqa tomondan, oila shaxsning birlamchi ijtimoiy moslashuvi uchun makon, insonning shaxsiy rivojlanishi boshlanadigan mikrokosmos sifatida ishlaydi. Oila insonparvarlik, o'zaro tushunish, ma'naviy mehr-oqibat va hamdardlik maktabidir. Shu bilan birga, bunday shiddatli, yaqin o'zaro ta'sir tizimida nizolar va inqirozlar yuzaga kelmasligi mumkin emas. Shaxs va oila o'rtasidagi qarama-qarshiliklar muqarrar. Oilada bunday qarama-qarshiliklar yuzaga kelganda, inson ularni qanday hal qilishni tanlashga duch keladi [1].

Oila shaxsni ijtimoiylashtirish, madaniy, etnik va axloqiy qadriyatlarini tarixiy ravishda uzatishning eng muhim vositalaridan biridir. Oilaviy hayot inson uchun muhim ahamiyatga ega va oilaviy hayotning farovonligi uning qanday rivojlanishiga, unda qanday rol o'ynashiga va har bir turmush o'rtog'i uchun

ular qanday hal qilinishiga bog'liq. Bu insonning o'ziga, har bir turmush o'rtog'ining o'zini boshqarish, taslim bo'lish va murosaga kelish qobiliyatiga bog'liq. Bular tug'ma qobiliyatlar emas, ular insonning o'z ustida mehnati va albatta, ta'lim olishi natijasida erishiladi.

Oila ichidagi munosabatlarning tabiati oilaning ijtimoiy mavqei, uning tarkibi va hayot siki, oila a'zolarining yoshi, ularning hissiy yaqinlik, intellektual darajasi va ochiq muloqot qilish qobiliyati kabi ko'plab omillarga bog'liq [4]. Oilaviy munosabatlar holatiga moddiy va iqtisodiy omil alohida ta'sir ko'rsatadi. Aksariyat oilalar moliyaviy ahvolarining yomonlashishi, uning a'zolarining ijtimoiy mavqeining o'zgarishi, jamiyat va shaxs qadriyatlarini ierarxiyasining o'zgarishi va boshqa ko'plab sabablar oilaviy hayotdan qoniqish darajasining pasayishiga olib keladi, natijada, oilada ziddiyatli vaziyatlarning kuchayishi sodir bo'ladi. Nikoh va oilaviy munosabatlar jamiyat holatining ijobiy va salbiy tomonlarini aks ettiradi [2]. Jamiyatning ijtimoiy avtonomiyasi, uning tartibsizligi sharoitida nizolar soni, shu jumladan oilaviy munosabatlar sohasida ham ko'payadi, chunki jamiyatda sodir bo'layotgan barcha jarayonlar alohida shaxslar orqali ularning oilalarida aks etadi. Oilaviy nizolar keng tarqalishi oilaviy munosabatlardagi nomutanosiblikdan dalolat beradi. Nizolarning mohiyati, sabablari va namoyon bo'lish shakllarini aniqlash muammosi bugungi kunda fan uchun ayniqsa dolzarbdir, chunki jamiyatning o'zgarishi davrida, ayniqsa, yosh oilalar o'rtasida ajralishlar ko'paydi. Shu munosabat bilan, ijtimoiy ahamiyatga molik vazifalardan biri oilaviy muhit va munosabatlarni yaxshilashga qaratilgan oilaviy nizolarni hal qilishning samarali usullarini topishdir.

Metodlar (Methods). Yosh oilalardagi nizolar bo'yicha ko'plab ilmiy-tadqiqotlar amalga oshirilayotganligiga qaramay, jamiyatni o'zgartirish davridagi oilaviy nizolarning xususiyatlari mavzusi nizolarning kelib chiqish sabablari, manbalari, namoyon bo'lish shakllari, munosabatlari, unga nisbatan, hal qilish usullari va ruxsatlar jihatidan hali ham kam o'rganilgan [5]. Bugungi kunga qadar oilaviy nizolarning o'ziga xos xususiyatlariga psixologik omillarning ta'siri muammosi kam o'rganilgan. Oilada nizolarning paydo bo'lishiga bir qator psixologik omillar ta'sir qiladi, deb taxmin qilish mumkin: nikoh va sherikdan qoniqish, shaxsiy yetuklik, ichki nizolarning mavjudligi, nizo (raqobat)dagi turmush o'rtog'larining o'zaro munosabatlari uslubi va shaxs himoya mexanizmlari kabi.

V.V.Yurchukning ta'kidlashicha, nizo - bu muloqot jarayonida qarama-qarshi bo'lgan subyektlarning indeks jihatdan qarama-qarshi maqsadlari, manfaatlari, motivlari, pozitsiyalari, fikrlari, rejalari, mezonlari yoki tushunchalarining qarama-qarshiligi yoki to'qnashuvidir [3]. Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ayniqsa, mojarosiz oilalar deyarli yo'q. Inson hatto o'zi bilan ham doimiy ziddiyatda. Turli oilalarda nizolar tabiati va chastotasi, eng muhimi, turmush o'rtog'larining ularni hal qilish qobiliyati, ziddiyatli vaziyatda o'zini tutish madaniyatida sezilarli darajada farqlanadi. Nikohga moslashish davrida turmush o'rtog'larining nikoh va oila haqidagi umumiy g'oyalari shakllanadi. Yosh oiladagi nizo aynan yosh turmush o'rtog'larining bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan oilaviy hayot haqidagi g'oyalari tufayli yuzaga keladi. L.B.Shnaydarning so'zlariga ko'ra, keng ma'noda turmush o'rtog'lar o'rtasidagi nizoli munosabatlar muayyan mavzu yoki vaziyatga nisbatan maqsadlar, qarashlar, ideallar, g'oyalar va boshqalardagi qarama-qarshilikdan kelib chiqadi.

Ushbu ta'rifdan kelib chiqqan holda, er-xotinlar o'rtasida doimiy janjallar mavjud bo'lgan, ularning manfaatlari, ehtiyojlari, niyatlari va istaklari ziddiyatli bo'lib, ayniqsa kuchli va doimiy hissiy holatlarni keltirib chiqaradigan nikoh ittifoqlarini qarama-qarshilik deb atash mumkin. Oilaviy nizolarda tadqiqotchilar quyidagi mustaqil darajalarni aniqlaydilar: psixofiziologik, psixologik, ijtimoiy-psixologik, ijtimoiy-madaniy. Oilaviy nizoning tuzilishiga quyidagilar kiradi: nizoli vaziyat (mumkin bo'lgan nizo subyektlari va uning obyekt, masalan, oiladagi hissiy o'zaro ta'sirning beqaror sohasi) va nizo ishtirokchilarining tasvirlari.

Oilaviy ziddiyat - bu turli darajadagi o'zaro ta'sirlarni qamrab oluvchi murakkab hodisa. Uning kelib chiqishi va yo'nalishi er-xotinlar o'rtasidagi munosabatlar darajasida, ularning xatti-harakatlarida ma'lum vaqt davomida amalga oshirilmasdan yashirin nizo bosqichi sifatida shakllanishi mumkin. Oiladagi voqealar, ularning mayda-chuydaligi va ahamiyatsizligi vaqtinchalik tartibsizliklar, g'azab va nizolarga olib keladigan noto'g'ri tushunchalarni keltirib chiqarishi mumkin. Mahalliy va xorijiy psixologiyada ma'lum oilaviy nizolarni tiplash mumkin bo'lgan ko'plab nuqtai nazarlar mavjud.

Natijalar (Results). Jufliklar o'rtasidagi munosabatlarning keskinlashishi nizo ularning muloqot doirasiga kirib borishiga va nizoning og'zaki va og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlarining turli shakllarida namoyon bo'lishiga yordam beradi. Nizoning xulq-atvor darajasiga o'tishi uning kuchayishi va yashirin

bosqichdan ochiq bosqichga rivojlanishini ko'rsatadi. Oilada nizolarning ma'lum signallari yoki belgilari mavjud: inqirozli vaziyatlar (shartlar), keskinlik, tushunmovchiliklar, hodisalar, noqulaylik.

Konstruktiv funksiyani bajarib, yetuk oilalardagi nizolar turmush o'rtoqlar va boshqa oila a'zolarining o'zaro da'volarini, ularning ehtiyojlari, munosabati va niyatlaridagi farqlarni ochib beradi, umumiy pozitsiyalarni rivojlantirishga va turli rollarni bajarishga muvaffaqiyatli moslashishga yordam beradi. Bunday qarama-qarshiliklar oiladagi ijobiy munosabatlar, uning vakillarining o'zaro qoniqishi va hissiy bog'lanishning umumiy fonida yuzaga keladi [6].

Destruktiv nizolar turmush o'rtoqlar va boshqa oila a'zolarining umumiy nuqtayi nazarini shakllantirishga to'sqinlik qiladi, bu ularning muloqoti va hamkorligining buzilishiga, moslashuvning buzilishiga olib keladi. Bunday nizolar salbiy oilaviy munosabatlar, ularning ishtirokchilarining o'zaro noroziligi va sheriklarning hissiy jozibadorligini zaiflashishi yoki yo'qotishi fonida yuzaga keladi. Destruktiv nizolar muammoli oilalar uchun xosdir. Destruktiv nizolarning natijasi janjaldan keyin uzoq vaqt davomida turmush o'rtoqlar o'rtasidagi keskinlikning davom etishidir. Destruktiv nizolar ustun bo'lgan oilalardagi ikkala sherik ham ajralish tahdidini haqiqiy deb bilishadi.

Yosh juftliklarda shaxsiy ichki qarama-qarshiliklarining namoyon bo'lishining o'ziga xos xususiyatlari turmush o'rtoqlarning moliyaviy mustaqilligi sohasidagi muammolar, qarindoshlar bilan xulq-atvor va munosabatlar normalarining nomuvofiqligi, turmush o'rtoqlarning shaxsiy yetukligi, oilaning ijtimoiy xususiyatlari va munosabatlari bilan bog'liq. Bu, o'z navbatida, er-xotinning xulq-atvori va hayotiy faoliyatining individual strategiyalarini tanlashni belgilaydi. Er-xotinlar ziddiyatida psixologik omillarning o'rnini aniqlash uchun olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, 88,47% ni tushuntiruvchi to'rtta omil bilan ifodalanadi: "oilaviy farovonlikning yo'qligi", "nikohdan qoniqmaslik", "shaxsiy yetuklikning yuzaga chiqolmaganligi", "oilaviy hayotda o'zining samarasizligini his qilish".

Muhokama (Discussion). Turmush o'rtoqlar o'z oilalarida xulq-atvor me'yorlarining nomuvofiqligi va bolalarni tarbiyalashda raqobat tufayli oilaviy farovonlik yo'qligiga ishonishadi. Ular oiladagi ziddiyatli vaziyatlardan qochishadi. Donolik kabi qadriyat shakllanmagan. Ammo, shu bilan birga, turmush o'rtoqlar uchun oilaviy hayot kabi qadriyat birinchi o'rinda turadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, juftliklarning ko'pchiligi o'zlarining nikohlaridan qoniqmaydilar, bunga hasad va nafaqat moliyaviy, balki shaxsiy erkinlikka intilish kabi xususiyatlar to'sqinlik qiladi. Sinaluvchilar nazdida oila insonning imkoniyatlarini cheklaydi, turmush o'rtoqlar muammolarni inkor etishga moyildirlar, ular tashqi tomondan oilaning farovonligini namoyish etadilar, boshqalarga ularning hayotida hamma narsa muammosiz va baxtsiz o'tayotganini aytadilar. Nizoli vaziyatlarda ular bir-birlari bilan murosaga kelmaydilar, ular vaziyatni tez, ammo samarali usullar bilan hal qilishga harakat qilishadi: janjal, sukunat, ketish. Oilada bolalarning borligi turmush o'rtoqlarni ajrashishdan saqlaydi va shu bilan birga ular qarama-qarshi vaziyatda bo'ladilar, buning natijasida ular ichki tashvish va xavotirlanishlarni boshdan kechiradilar [7].

Turmush o'rtoqlar shaxsiy yetukliklarini boshqa shaxsiy xususiyatlar bilan qoplaydilar. O'zaro munosabatlarda bu o'zini turli yo'llar bilan namoyon qiladi: muammolarni konstruktiv hal qila olmaslik va qiyin vaziyatlarga munosabat bildirish. Ko'pincha nizolar turmush o'rtoqlar oilada hukmronlik qilishga va shaxsiy erkinlikka ega bo'lishga intilishlari natijasida yuzaga keladi Oilaviy munosabatlardan norozilik befarqlik va umidsizlikni keltirib chiqaradi [8].

O'z tadqiqotida A.I.Kochetov oilaviy nizolarning yettita asosiy sababini qayd etadi:

nikoh munosabatlari axloq qoidalarini buzish (xiyonat, rashk);

biologik mos kelmaslik;

turmush o'rtoqlar (ulardan biri) atrofidagi odamlar - qarindoshlar, tanishlar, hamkasblar va boshqalar bilan noto'g'ri munosabatlar;

manfaatlar va ehtiyojlarning mos kelmasligi;

bolaga nisbatan pedagogik pozitsiyalardagi farq;

birida, ba'zan ikkalasida ham shaxsiy kamchiliklar yoki salbiy fazilatlarining mavjudligi;

ota-onalar va bolalar o'rtasida o'zaro tushunishning yo'qligi [8].

V.A.Sisenko oilaviy munosabatlardagi nizolarning sabablarini hisobga olgan quyidagilarni aniqlaydi:

- turmush o'rtoqlardan birining jinsiy ehtiyojlaridan noroziligi;

- o'z "men" ning qadr-qimmatini va ahamiyatiga bo'lgan ehtiyojdan norozilik (boshqa sherik tomonidan o'zini o'zi qadrlashning buzilishi, uning beparvo, hurmatsiz munosabati, haqorat, doimiy tanqid);

- turmush o'rtoqlardan birining yoki ikkalasining ijobiy his-tuyg'ulariga bo'lgan ehtiyojidan norozilik (mehr, noziklik, g'amxo'rlik, e'tibor va tushunishning yetishmasligi, er-xotinlarning bir-biridan

psixologik begonalashishi, hissiy sovuqlik);

- turmush o'rtloqlardan birining alkogolli ichimliklarga, qimor o'yinlariga va shunga o'xshashlarga qaram bo'lib, katta miqdorda pul sarflanishiga olib kelishi;

- turmush o'rtloqlar o'rtasidagi moliyaviy kelishmovchiliklar (o'zaro byudjet masalalari, oilani qo'llab-quvvatlash, har bir sherikning uni moddiy qo'llab-quvvatlashga qo'shgan hissasi);

- o'zaro yordam, hamkorlik zaruratidan, uy-ro'zg'or ishlaridan norozilik [9].

Hozirgi vaqtda yosh turmush o'rtloqlar har qanday nizolarni, shu jumladan dastlab yengib o'tilishi mumkin bo'lgan nizolarni hal qilishning bir usuli sifatida ko'pincha keraksiz ravishda ajralishga murojaat qilishadi. Oilaning buzilishiga bunday "oson" munosabat ajralish allaqachon odatiy holga aylanganligi bilan bog'liq. Nikoh paytida, agar turmush o'rtloqlardan kamida bittasi birgalikdagi hayotidan qoniqmasa, ajralish niyati aniq. Bunday munosabat ajralishga undashi mumkin.

Yosh oiladagi nizolar yosh turmush o'rtloqlarning bir-biriga qarama-qarshi bo'lgan oilaviy hayot haqidagi g'oyalari tufayli yuzaga keladi. Nikohning roli oilaning shakllanishi davrida, er-xotinlar endigina bir-biriga moslasha boshlaganlarida juda muhimdir. Oiladagi barcha muhosasiz va yengib bo'lmaydigan nizolar xuddi shunday - ajralish bilan tugaydi. Nizolar hayot-mamot jangi emas. Har qanday janjalda sherikka xotirjamlik bilan gapirish imkoniyati berilishi kerak. Munozarada o'zaro hurmatni yo'qotib bo'lmaydi. Barcha nizolarni sinchkovlik bilan tahlil qilgan yoshlar, ularning aksariyatini qarama-qarshilikka olib kelmasdan oldini olish yoki oqilona hal qilish mumkinligini osongina bilib oladi. Shuning uchun oilaviy nizolarni hal qilish strategiyasidan foydalanish oilaviy nizolar prevensiyasi sifatida muhim ahamiyatga ega [10].

Xulosa (Conclusion). Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish turli sabablarga ko'ra yuzaga keladigan nizolarning eng tipik turlarini aniqlash imkonini berdi. Nizolarning jiddiylik darajasi va nizoga odamlarning aralashish darajasiga ko'ra nizolar bo'linadi. Shuningdek, nizolar ochiq va yashirin, oson hal qilinadigan va hal qilish qiyin, konstruktiv va destruktiv bo'lishi mumkin. Birlamchi moslashish davrida yosh oilalar o'rtasidagi nizoning kuchayishi, ayniqsa, yosh turmush o'rtloqlar o'rtasidagi ajralish dinamikasida yaqqol namoyon bo'ladi. Konstruktiv tarzda hal qilingan nizolar barcha nikoh ittifoqlariga xosdir. Nizolar odatda qandaydir qiyin muammo tufayli yuzaga keladi. Nikohning roli oilaning shakllanishi davrida, er-xotinlar endigina bir-biriga moslasha boshlaganlarida juda muhimdir. Aynan shu bosqichda nizoli vaziyatlarning sabablarini, ularni hal qilish usullari va vositalarini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Oiladagi nizolarning oldini olish va bartaraf etishda ko'p narsa oiladagi muloqot san'atiga bog'liq bo'lib, uning asosi oiladagi nizolarni qo'zg'atmaslik, uni yumshatish istagi; turmush o'rtog'ini o'zi kabi idrok eta olish, unda, birinchi navbatda, ijobiy tomonlarini ko'rish, kamchiliklarini ko'rsatmaslik, ularning ahamiyatini oshirib yuborish; shaxsning g'azablangan holatining manbasini, birinchi navbatda, turmush o'rtog'ida emas, balki o'zida ko'rish istagi kabilar bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati (References):

Алешина О.Е., Волович А.С. Проблемы усвоения ролей мужчины и женщины // Вопросы психологии – 2001.- №4.- С. 75-78.

Андреева Т.В. Психология современной семьи. Монография. – СПб.: Речь, 2008.- 436 с.

Бодалев А.А., Столин В.В. Семья в психологической консультации: Опыт и проблемы психологического консультирования. - М.: Пресс, 1999. – 314 с.

Брутман В.И., Варга А.Я., Хамитова И.Ю. Влияние семейных факторов на формирование девиантного поведения матери// Психологический журнал. № 2. 2006. С. 79-87.

Карабанова О.А. Психология семейных отношений. - Москва-Самара, 2008. – 270 с.

Минюрова С.А., Кустова О.Л. Формирование «образа женщины» в различных социальных группах // Журнал практического психолога.-2007.-№5.- С. 27-29.

Шнейдер Л.Б. Основы семейной психологии. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во НПО «МОДЭК», 2009. – 928с.

Целуйко В.М. Психология современной семьи. - М.: Владос, 2004. -287 с.

Шуман С.Г., Шуман В.П. Семейные конфликты: причины, пути устранения. - Брест: Лаборатория «Практической психологии и педагогики», 1992.

Юрчук В.В. Современный словарь по психологии. - Мн.: Элайда, 2000. - 704 с.